

Den framhärddande

Fritänkaren

Nr. 301 Vintern 2022

Trettionde årgångens andra nummer

Innehåll :

Ur Ahasverus annaler, del 209: "Musiken som religion"	2
En soldats memoarer	3
Några filmrecensioner	16
Några milstenar, januari 2022	20

Fritänkaren, som utkommit med 300 nummer sedan 1992 i både pappersform och på nätet, har aldrig sökt eller undfått något statligt eller kommunalt stöd eller bidrag för sin utgivning, ägnar sig mest åt litteratur, musik, film, politik, filosofi, religion och resor men även åt annat. Den är inte på något sätt anknuten eller ansluten till någon ideologi eller åskådning av vad slag det vara månne, utan tar tvärtom avstånd från varje institution som kräver okritisk underkastelse, och är helt oberoende humanistisk.

Den har aldrig haft någon sponsor. Samtliga tidigare nummer finns tillgängliga på Wordpress: <https://clanciai.wordpress.com/fritankaren/>

Beteckningen *Fritänkare* är ursprungligen tysk och står för person som i religiösa och ideologiska frågor inte erkänner någon auktoritet och därför är kritisk och avståndstagande mot alla religiösa och ideologiska institutioner och framför allt deras eventuella dogmatik.

Redaktion : C. Lanciai, Ankargatan 2 A, 414 61 Göteborg, tel. 031-247887.

Donationer mottages med tacksamhet.

Bankkonto: 6682-338 254 102 (Handelsbanken, "Fritänkaren", C. Lanciai)

Glöm inte att ange avsändare!!

Alternativt IBAN-nummer:

SE37 5000 0000 0500 7297 2165

Bic-code: ESSESESS

Redaktionsslut för detta nummer : 22.1.2022

Copyright © C. Lanciai med medarbetare

Det nästsenaste numret av Fritänkaren finns alltid tillgängligt på nätet jämte andra skrifter:

www.fritenkaren.se

e-post-adress : clanciai@yahoo.co.uk

Endast den digitala upplagan har färgillustrationer.

Jag var inte den enda som blev nyfiken på kompositören till detta högst osedvanliga verk, och liksom alla andra tog jag för givet att han måste vara jude. Varför skulle man annars få idén att komponera ett orkesterverk på inledningsbönen till judarnas största högtid under året, Försoningsdagen? Bönen *Kol Nidre* är så urgammal att den är omöjlig att datera, men troligen kom den till under den babyloniska fångenskapen för 2600 år sedan, då dess text helt enkelt är en åkallan till den högste att inte bry sig om alla de löften och försäkringar som judar tvingats till att avlägga i tvångsförkastandet av sin egen religion och sin Gud genom ockuperande makters och förtryckares krav på självförnekelse och förkastande av den judiska identiteten med alla dess traditioner.

Jag lyckades spåra upp kompositören till denna orkesterbearbetning. Han hade då en ganska sekundär befattning som dirigent i Liverpool för *The Liverpool Philharmonic Society* i början av 1880-talet, där också hans barn föddes, men han var hur tysk som helst, född i Köln 1838 där han tidigt visade anlag för en otvetydig musikalisk överbegåvning och fick som lärare bland andra Ferdinand Hiller, vilken Schumann tillägnade sin pianokonsert. Han växte helt upp i den romantiska musikens hägn och åstadkom redan som barn ett antal betydande kompositioner, men hans instrument var violinen. Liksom Joseph Joachim hörde han till kretsen kring Brahms men kom helt i skymundan för denne, mest för att Brahms aldrig lämnade den tyska musikvärlden. Ändå åstadkom han liksom Joachim tre violinkonserter, medan Brahms stannade vid sin första.

När jag fann honom i Liverpool slog mig också hans utseende som nästan typiskt judiskt, och döm då om min förvåning när han inte hade en droppe judiskt blod i familjen! Hur kunde han då ge sig i kast med något så ultrajudiskt som *Kol Nidre*? Här förelåg ett mysterium.

Han log och sade: "Det är ett missförstånd som nästan alla råkar ut för. När jag hörde melodin slog den mig med sin innerlighet och sin utsägliga melankoli. Temat var enkelt men som gjort för utvecklingar och bearbetningar, och med sin enkelhet kunde det inte vara mera idealiskt för musikalisk exposition. Det är arkitektur i sig, melodin är ett fundamentalt embryo för obegränsad musikalisk expansion, och den innerliga texten framhäver dess karaktär av universell innerlighet. Jag kunde helt enkelt inte motstå frestelsen att nästan göra en hel symfoni av det."

"Så ni har ingen judisk anknytning alls?"

"Inte den minsta. Det finns dock inget mera universellt språk än musiken, och den omfattar och omfamnar alla religioner, framför allt kristendomen och judendomen. Vad är religion utan musik? Det är nästan musiken som gör religionen, ty utan musik är religion egentligen bara svammel. Det är musiken som förlämnar andlighet, som höjer bönen över verkligheten, som ger religionen vingar och ger den möjlighet till sin välbehövliga, nödvändiga och gränslösa verklighetsflykt. Religionen är ett uttryck för människans livsviktiga behov av en annan verklighet än den konkreta, och ingenting kan mäta sig med musiken i tillfredsställandet och realiserandet av det behovet."

Han återkom senare till Berlin och fortsatte sin verksamhet där ända fram till sin död 82 år gammal år 1920 och höll sig konsekvent till de gamla romantiska musikformerna, i likhet

med Joseph Joachim ville han inte ha något med den moderna musiken att göra, och betecknande för hans livsgärning och livsinställning är vad hans dotter Margaretha skrev på hans gravsten: "Musiken är Guds språk."

Max Bruch, 1938-1920.

En soldats memoarer

Det har skrivits nästan otaliga Mannerheimbiografier, då nästan varje svenskspråkig skribent inte kunnat motstå frestelsen att ge sin syn på fältmarskalkens personlighet, som ändå alltid i viss mån förblivit gäckande och svårtillgänglig. Den mest iögonfallande och rigorösa av alla dessa ton av tegelstenar är väl Stig Jägerskiölds omfattande och minutiösa granskning av alla fakta och dokument i officerens liv i åtta volymer, alla mellan 300 och 500 sidor, och till de många andra som gett sig på honom hör Herman Lindqvist, Dag Sebastian Ahlander, Jörn Donner bland många andra, de flesta mest motiverade av sin egen anknytning till Finland – Stig Jägerskiöld var en släkting, och Jörn Donners familj tjänade i armén. Detta enorma material är oöverskådligt, och ändå finns det en biografi som överträffar alla andra när det gäller engagemang och intressanta uppgifter. Det är fältmarskalkens egna memoarer, kallad "Minnen", som han skrev efter sin sista tjänstgöring som president under sina sista år. Han var då över 80 år, och vad som är imponerande med denna självbiografi är hans kristallklara minne. Han kommer ihåg allt, nästan varje detalj i alla sina fältslag, från kampanjerna i Polen före det första världskriget medan naturligtvis Fortsättningskriget är färskast i hans minne och omfattar de två volymernas längsta kapitel.

Mest omsorg och engagemang ådagalägger han dock i sin detaljerade skildring av Frihetskriget 1918.

Det är som soldat han skildrar sina minnen, han var egentligen ingenting annat än en professionell soldat, och han framlägger dem konsekvent sakligt och nästan torrt från början till slut – aldrig ett subjektivt utlåtande, aldrig något annat än klara fakta, inga personliga anmärkningar, liksom hans klassiska dagorder under 30 år är de som en enda lång rapport om aktuella lägen, som inte lämnar någonting personligt till övers. Han har politiska åsikter och står för dem konsekvent utan att någonsin frångå dem, men de är en politikers nödvändiga ställningstaganden liksom markeringar av kilometerstolpar längs en väg.

Naturligtvis kan en sådan läsning inte vara någon litterär njutning, det är bara tunga fakta hela vägen, men ändå står denna unika självbiografi i nästan samma klass som Thukydides, "den mest politiska av alla författare", som på samma sätt utmärks av konsekvent glasklarhet i oantastlig objektivitet hela vägen. Mannerheim var en överlägsen strateg som alltid visste vad han gjorde och aldrig gjorde något som han inte visste var rätt. Hans självbiografi (närmare 900 sidor) framstår därmed som en enastående uppvisning i korrekthet.

Bland tidigare artiklar om ämnet:

1. *Generalen*

Han väckte en nästan sensationell uppmärksamhet genom sin nästan oförskämda oförskräckthet genom att våga uppträda som general var han gick och visade sig mitt i bolsjevikrevolutionen, när officerare praktiskt taget utsattes för rena rama utrotningsskampanjen av de maktberusade sovjeterna. Han hade vågat färdas genom hela Ryssland med tåg från fronten i Rumänien, där de ryska styrkorna trots revolutionen haft några sista framgångar med sig, och hade tydligen vid ett antal tillfällen hotats bli hämtad med våld från tåget bara för att han var officer men lika fullt oförskräckt vägrat kompromissa med sin generalsuniform, som han bar med den äran genom hela Ryssland i ett gatlopp där ändå ingen kom honom för när. Detta fenomen frapperade på mig.

Visserligen var han lång och ståtlig och hade något naturligt respektingivande över sig, men bara det att man hörde till en överklass och/eller förde befäl som officer och hade någon rang över huvud taget stämplade en ofelbart som klassfiende med en automatisk dödsdom som inte kunde överklagas.

Naturligtvis var vägen till denna totala anarki lång och krokig och hade egentligen inletts redan med anarkisterna under den upplyste Alexander II:s tid, han som avskaffade livegenskapen, för vilken reform han belönades med ett dubbelt bombattentat, som drog med sig ett antal oskyldiga i döden utom denne exemplariske monark. Redan Leo Tolstoj på 1870-talet uttryckte full sympati med socialister, kommunister och anarkister i romanen "Anna Karenina" och upphörde aldrig att hemligen främja denna mörka samhällsomstörtningssarmé, vilken ändå säkerligen hade fyllt honom med fasa 1917 och som bland sina offer bland tallösa andra oskyldiga skördade även hans älsklingsdotter Alexandra, som renskrev hans romaner, som om detta var ett brott.

Det var som en syndafloed som bara gradvis smög sig på en för att som en krypande lavin gradvis vinna terräng för att sedan i en apokalyptisk kataklysm dra allting med sig i en monstruös undergång, som var mycket mera vittomfattande och traumatisk än den franska revolutionen, som i jämförelse var liberal och demokratisk. Den ryska revolutionen ville bara riva ner, förgöra och förstöra allt vad den kom åt och gjorde det, och dess främsta och flesta offer var alla de stackars naiva som hade trott på den och främjat den, som tolstojanerna.

En av dessa naiva rättrogna som omedvetet och ofrivilligt främjade den och förde den till makten var den stackars Alexander Kerenskij, som uppriktigt inte ville tsaren något ont och som faktiskt försökte styra Ryssland med en reellt demokratisk ordning men underskattade bolsjevikernas våldsamma samhällsomstörelselusta och trodde han kunde samarbeta med dem och få dem politiskt rumsrena inom den demokratiska ramen. Det gick inte. De var hopplösa fall som var inställda på absolut proletär diktatur från början, och Kerenskij's stora blunder och misstag var att inbilla sig att det över huvud taget var möjligt att få dem till någonting gott.

Det grundläggande misstaget var emellertid tsarens, som startade den kedja av misstag och katastrofer som blev det första världskrigets världsförhärjning. Han skulle aldrig ha mobiliserat en armé som saknade adekvata resurser för att kunna klara ett så stort krig som detta världskrig blev. Hans mobilisering för att bistå det förtappade Serbien föranledde kejsar Wilhelms krigsförklaring, som krävde omedelbar demobilisering av sin ryske kollega och kusin, vilket det då var för sent att åtgärda.

När tsaren abdikerade genom februarirevolutionen 1917 och lämnade möjligheten för en demokratisk ordning öppen kunde de nya ansvariga ha dragit sig ur kriget och räddat Ryssland men envisades med att inte göra det, likt en roulettebesatt spelare som ännu tror han kan vinna tillbaka allt efter att bara ha gjort förluster. Visserligen hade för Rysslands del världskriget inte inneburit enbart bakslag och katastrofer, och den stora offensiven utmed hela fronten sommaren 1917 förde faktiskt med sig en del segrar framför allt i Rumänien, men inte förrän österrikarna först hade lyckats inta Bukarest. Världskriget var om något en global rysk roulette, och de skyldiga imperierna Österrike, Tyskland och Ryssland envisades gång på gång med att skjuta sig på nytt och lyckades till slut alla tre skjuta sig själva i sank.

Kerenskij's fatala försök till samarbete med bolsjevikerna kom sig av hans skräck för högerkrafterna och då främst för Kornilov, som kanske tydligare än någon annan såg vart det barkade hän och därför motiverades till att våga en militärkupp för att rädda Ryssland. För att motverka detta valde Kerenskij att göra gemensam sak med bolsjevikerna, precis som Chang Kai Shek 20 år senare gjorde gemensam sak med Mao och kommunisterna för att få bort japanerna, varvid den traumatiska diktaturens bödelsherravälde vid båda tillfällena slutligen tog hem spelet.

"Hur vågar han visa sig i Petrograd som general?" frågade jag en insatt vän, som gav en utförlig förklaring.

"Det är mycket enkelt. Han är inte feg. Han har pliktskyldigast tjänat under tsaren i 30 års tid och städse bevisat sig som god soldat och nått högsta rang, fastän han inte ens är ryss. Han är helt enkelt disciplinerad och vägrar förneka sina egna kvalifikationer eller avstå från dem. Många officerare har försökt klara sig undan med att klä sig som civila men desto hårdare dragits fram och lynchats och avrättats. Den här generalen vägrar vara något annat

än general och tänker av allt att döma fullgöra sina plikter till det yttersta, fastän han nu i praktiken blivit arbetslös. Fronten kollapsar ju överallt, och ett mordiskt pöbelvälde vill ta över Ryssland som en flock hyenor eller gamar bara för att få frossa i att slita det i stycken.”

”Men vad gör han här? Vad har han för ärende till generalstaben? Tror han att han kan rädda Ryssland?”

”Ingen kan rädda Ryssland och allra minst någon militär, och de som ändå kommer att försöka kommer alla att gå martyrdöden till mötes. Nej, hans ärende är nog något annat.”

Efteråt fick jag veta varför denne general alls stannat upp i pöbelväldets vilda och mordiska Petrograd, när alla andra vettiga människor hade lämnat staden. Hans ärende hos generalstaben hade helt enkelt varit en begäran om avsked, då han inte längre kunde göra något för Ryssland och ännu mindre kunde vänta sig några order ovanifrån, då hela regeringsmakten hade kollapsat och ersatts av en sorts kakistokratisk diktatur som bara förvärrade situationen. Han vägrade vara en fanflykting och vågade sig därför in till blodbadens Petrograd efter oktoberrevolutionen för att formellt inlämna en ansökan om avsked efter 30 års trogen och meritfull tjänst i den ryska armén. Därefter lämnade han Petrograd för att aldrig komma tillbaka.

Jag hade haft att göra med honom tidigare under hans tjänstgöring i Polen, där han ivrat för en högre grad av autonomi och frihet för Polen, och jag skulle möta honom igen. Hans namn var Carl Gustaf Mannerheim.

2. *Segraren*

Jag har alltid varit fäst vid Finland som alltid råkat illa ut utan egen förskyllan i ständig klämma mellan Sverige och Ryssland, som i princip genom nästan tusen år gjort Finland till föremål för en ständigt förnyad krigisk dragkamp, där alltid den ena sidan vunnit först och sedan den andra med som enda resultat en ständigt förnyad revanschlusta.

Det verkade bli lugnt efter 1809, då Ryssland efter en definitiv seger lovade respektera Finlands svenska lagar, samhälle och autonomi, som till och med medgav en uppblomstring för Finland, men den siste tsaren bröt dessa löften, Ryssland bytte roll som beskyddare till förtryckare, Finland skulle russifieras, vilket inte rönt någon uppskattning i Finland.

Så bröt revolutionerna ut i Ryssland, och Finland såg sin chans. Efter självständighetsförklaringen den 6 december 1917 hörde Ryssland under Lenin anmärkningsvärt nog till de första stater som erkände Finland. Det att Lenin lovade respektera Finlands, de baltiska staternas och Polens val av egna politiska vägar var mera än vad någon vågat hoppas på.

Men det var bara ett spel för gallerierna. I lönnedom försåg Lenin och hans bolsjeviker militanta socialister i Finland med obegränsade resurser av vapen, och i slutet av januari gjorde dessa väpnat uppror mot den lagliga regeringen i ett försök att sprida den ryska revolutionen och förena Finland med Sovjetunionen, medan regeringen stod handfallen och låg tagen på sängen, fastän varningar förekommit. Inom kort dominerade de militanta socialisterna hela södra Finland och började metodiskt utrota alla oppositionella element, som de kallade överklassen.

Regeringen flyttade till den nordvästra kuststaden Vasa som stod i nära förbindelse med Sverige och beredde sig på det värsta, men de lyckades finna en man som kunde organisera ett motstånd. Ganska snart började han göra sig omtalad. Ur resten av Finland, som egentligen bara var en vintrig vildmark, lyckades han trola fram och träna en armé, som med sin goda moral omedelbart fick framgångar med sig och snart bemäktigade sig kontrollen över hela landet utom sydkusten med landets enda större städer.

När de genom en välplanerad strategisk inringning lyckades erövra Tammerfors var det ingen som längre tvivlade på detta inbördeskrigs utgång. Men då hade det redan blandat sig smolk i mjölken.

Då jag kände frihetsgeneralen sedan tidigare vågade jag ta kontakt med honom efter den sensationella segern i Tammerfors med gemensamma kontakter i Polen som referenser. Han tog kyligt men artigt emot mig och frågade vad jag ville.

Egentligen ville jag ingenting utom att gratulera honom till hans avgörande seger. "Om det ändå hade varit den avgörande segern," sade han beskt.

"Men det *var* den avgörande segern," påstod jag. "Nu ligger resten av Finland öppet för er."

"Det är det det inte gör. Det finns tyskar i vägen för Finlands frihet."

"Hur så?" frågade jag naivt. Då kom det. Han fick sitt livs kanske enda raseriutbrott, ehuru det var behärskat.

"Allt är de där stackars svenskarnas fel. I två hundra år har Sverige konsekvent svikit Finland och övergivit det åt Rysslands hänsynslösa blodgirighet. I år hade den trenden äntligen kunnat vändas, men det finns lika mycket blinda socialister i Sverige som i Finland, som i tragisk naivitet känner solidaritet med det ryska bolsjevikgangsterpaketet, och nödvändigt måste demonstrera detta i handling. Vi hade ingen armé och inga vapen. Vi vädjade till Sverige om hjälp. De hade lätt kunnat förse oss med allt vad vi behövde. Det enda som fattades var den goda viljan, som visserligen några omfattade, främst Hjalmar Branting, men de kördes över av den socialistiska majoriteten fårskallar, som menade att alla som motstod den socialistiska revolutionen var skurkar. Vi fick ingenting från Sverige utom några behjärtansvärda enskilda frivilliga. Till och med kungen gick emot oss. De fattade inte att vi slogs för livet. Det var lag och demokrati eller våld och diktatur, och de vägrade tro något ont om våldet och diktaturen. Min egen släkting togs om hand av de röda på deras stilfulla sätt. Han ombads artigt följa med dem för ett enskilt samtal, fördes bort och hördes aldrig av mera, förrän man hittade hans stympade och ihjältorterade kropp. De hade avsiktligt plågat ihjäl honom fysiskt. Hur kan man blunda för sådant?"

Jo, en sak gav oss svenskarna. När vi befriade Åland kom de dit och hindrade oss, bad oss lämna våra vapen och fara tillbaka, då Sverige gjorde anspråk på Åland. Det var så dags nu att börja göra anspråk på Åland när de såg en möjlighet att göra kuppen smärtfritt, efter att ha lämnat Finland i sticket i två hundra år! Redan Karl XII lät ryssarna ostört förhärja hela Finland medan han skickade alla sina arméer mot Moskva med en fjärdedel av Finlands befolknings undergång som följd, allt de kunde göra under finska kriget för 200 år sen var att retirera och lämna Finland åt sitt öde, till och med genom förräderi, och nu tror de sig kunna gottgöra sig för 200 års fiaskon med att sno åt sig Åland. Det var rena sabotaget mot vårt frihetskrig. Det var all hjälp från Sverige vi fick mot den röda terrorn.

Och jag hade så sett fram emot att få förena Finland med resten av Norden! Det är som om Sverige från början glömt eller förträngt att en stor del svenskar alltid har levt i Finland, som om dessa inte fanns och aldrig hade funnits!

Detta tvingade oss att söka hjälp från tyskarna i stället. Vi hade inget val. Jag var emot det. Vi hade kunnat befria hela Finland utan tysk hjälp, men vissa herrar i regeringen var så bombsäkra på att Tyskland skulle vinna kriget. De tog in tyskarna, och här står vi nu. Därför forcerade jag befriandet av Tammerfors för att hinna före tyskarna. Nu får de ta Helsingfors, medan vi får nöja oss med landsbygden och Viborg. Detta frihetskrig hade alla förutsättningar för att kunna bli ett hundra procentigt självständighetskrig med suverän nationell frihet som resultat med fast förankring i Norden. I stället har vi gjort oss beroende av tyskarna i stället för ryssarna, som om tyskarna med tiden kunde bli något bättre.

Ursäkta min svada, men när det här kriget är över och jag fullgjort mitt uppdrag lägger jag ner befälet. Som överbefälhavare kan jag aldrig acceptera tysk militär närvaro i landet. Var det något mera?" Han ville tydligt bli av med mig, som om han sagt för mycket.

"Jag ber att få återkomma vid ett lämpligare tillfälle," sade jag, bugade mig korrekt och gick.

Det gick som han förutsåg. Tyskarna intog Helsingfors, finnarna intog Viborg, och hela Finland var befriat. Jag såg segerparaden den 16 maj i Helsingfors, besjungen av Jarl Hemmer och många andra, en verklig, nästan universell festdag, en republiks och ett fritt lands födelse efter en tre månader lång och svår förlossning genom Europas kanske mest uppsplitande inbördeskrig med rekordhög procenthalt dödsoffer, med Mannerheim med all rätt dominerande hela föreställningen.

Två veckor senare var han borta. Regeringen hade avskedat honom. Den var nu dominerad av tyska överstar, och senare på hösten valde regeringen en tysk prins till kung över Finland. Mannerheim var avlagd som en obekvämlastning och var i frivillig exil utomlands för att som diplomat skaffa nya vänner åt Finland i Frankrike, England och Amerika.

Tyskarna förlorade kriget. Då nödgades den första fria finska regeringen avgå. Det blev aldrig någon tysk kung i Finland.

3. *Le grand Seigneur*

Jag råkade befinna mig i Marseille någon gång i mitten på 30-talet en varm och vacker fullödlig vårdag, när jag tog en spatsertur i hamnen och plötsligt råkade få syn på en iögonfallande personlighet som jag genast kände igen, fastän vi inte setts på nästan 20 år. Den eleganta överlägsna självsäkerheten, den gängliga men spänstiga figuren, hans omisskännligt perfekta och smidiga sätt att röra sig – det kunde inte vara någon annan, och han hade knappast åldrats på 20 år. Jag började spontant röra mig i riktning mot honom.

Knappt hade jag börjat besinna mig genom eftertankens kranka blekhet och jag påminde mig hans ganska avfärdande sätt senast vi hade råkats, när hans observanta blick uppfattade mig och han spontant utbrast: "Herre Gud! Det är ju Ni!"

Franskan föll honom naturlig, och jag svarade genast: "Jag hoppas ni ursäktar mitt senaste klumpiga intrång."

Han grep hjärtligt min hand och utbrast genom samma spontanitet: "Ni anar inte hur gott det gjorde mig. Jag har ofta tänkt på det efteråt. Ni är en av de få om inte den verkligt enda efter ungdomen som fått uppleva mig verkligt ond."

Han visade mig till en bistro vid kajen med en gest att vi borde prata, och jag följde villigt med.

Han var precis återkommen från en längre resa omkring i Asien med koncentration på Indiens högländer, Nepal, Sikkim och Burma och var full av beundran inför hur engelsmännen skötte Indien. Han ansåg att den brittiska demokratin var den högst utvecklade i världen och kunde inte nog lovprisa den effektivitet, rationalism och organisationsförmåga varmed engelsmännen skötte sitt imperium i högsta grad av föredömlighet. Det var ordning och reda i hela Indien, och han hade funnit samma goda förvaltning i Burma och Ceylon. Han beklagade att han försummat sin odling av närkontakt med den engelsktalande delen av världen, hans engelska var lika bristfällig som hans tyska, medan han excellerade i franska, som han talade bättre än sitt modersmål. Ryska ville han inte tala längre, han ville inte ens tala *om* Ryssland, som han endast kunde tänka på med ansiktet lagt i bekymrade rynkor och ett innerligt djupt beklagande. Halva sitt liv hade han ändå levt i Ryssland, det var det land han hade tjänat med livet som insats ända fram till 1917, och hela den delen av sitt liv kunde han nu bara betrakta som förspild och Ryssland som tragiskt och hopplöst förlorat.

Han hade dock rest en hel del sedan den tiden och noggrant hållit sig underrättad om allt som försiggick i den historiska politiken. Särskilt väl informerad var han om Amerikas, Frankrikes, Storbritanniens och Tysklands göranden och låtanden. Ryssland oroade han sig inte för, det var fallet och skulle aldrig resa sig mera så länge bolsjevikerna höll makten och regerade med våld, men han var mycket oroad över utvecklingen i Tyskland. Han hade aldrig varit någon tyskvän och skulle aldrig bli det, därför hade han blivit utmanövrerad från allt reellt inflytande i sitt hemland, men varje diktatur fyllde honom med fasa, i synnerhet om den var uttalat aggressiv och förblindad av hybris, som han ansåg nationalsocialisterna vara.

"Det är ofattbart att någon kunnat ta herr Hitler på allvar, denna fanatiskt fåfänga pajas och karikatyr av en politisk agitator när han är som värst, värre än någon socialist och kommunist, och det vill inte säga lite det. Jag har läst rapporter om olympiaden i Berlin förra året, en välregisserad och välprogrammerad total förnedring av allt vad sport heter då den prostituerades till ett medel för politisk propaganda. Tro mig, min vän, en sådan utveckling kan bara leda till ett nytt världskrig. Män som Churchill i England och Roosevelt i Amerika kommer aldrig att tolerera denna kräftsvulst på världen i längden, och den där hysteriske pjasdiktatorbluffen, som bara lever på att genom att hetsa sitt folk till vettlös aggressivitet förföra dem, kommer att sluta illa, mycket illa, om han inte rentav drar hela Tyskland med sig i fallet. Det stora världskriget borde aldrig ha fått äga rum, det sade Kaiser Wilhelm till sina generaler när det var för sent att vända tillbaka i ett försök att ge dem skulden när det *de facto* var han som startade det, och det värsta med världskriget kan vara det att dess resultat, genom nationalsocialismen i Tyskland och bolsjevikismen i Ryssland, med nödvändighet

måste leda till ett världskrig till, som blir mycket värre än det första, i synnerhet för Tyskland och Ryssland.

Men Hitler är inte helt skyldig till världens fortsatta fatala urspårning. Liksom amerikanska och internationella bankirer finansierade och understödde den ryska revolutionen har de även finansierat Hitler och hans diktatur. De trodde de kunde göra pengar på tsardömets fall och Tysklands omvandling till diktatur. Ingen har någonsin tjänat pengar på diktaturer i längden, och i världsekonomin räknas inga kortsiktiga vinster, som vanligen tar slut med förskräckelse, utan bara kontinuitet och överlevnad. Segrare i krig hävdar alltid att de vunnit på det medan detta alltid är ett bedrägeri och en bluff för att dölja det faktiska nederlaget genom ruinerande utgifter med världskriser till följd som drabbar alla oskyldiga. De anonyma bankirerna kommer alltid undan, de tror att de regerar och behärskar världen, medan de vanligen slutar i fullkomlig ensamhet och isolering utan vänner och hatade av alla som vet något om dem.”

”En av Stalins käpphästar är just kapitalismens självdestruktivitet. Därför vill han göra världsrevolution.”

”Inte nu längre. Den kommunistiska världsrevolutionen dog medan Lenin ännu levde och har ersatts av en ny rysk imperialism som är värre än någon annan, då den inte vill kolonisera, organisera och konstruera utan bara förslava. Den enda sak Hitler har rätt i är sitt motstånd och sin rättmätiga fruktan för den ryska kommunismen, men han kan aldrig klara Ryssland ensam. Hans enda hopp är att få England och Frankrike med sig. Risken är att han tar det för givet att de skall hålla honom om ryggen mot kommunismen, men de är för demokratiska för att kunna göra det. Hitlers största svaghet är hans egen diktatur. Demokratiskt hade han kunnat få världen med sig och till och med utveckla Tyskland till dess ledarnation men aldrig som diktatur.”

”Är inte Churchill i England något passé? Fungerar han ännu politiskt? Han gjorde ju så katastrofalt bort sig i världskriget.”

”Det var inte hans fel. Planeringen var perfekt, men det var som en bakladdning. Om ett gevär bakfyrar eller en pistol exploderar i ansiktet på dig är det inte ditt fel, men du får skulden och bestraffas genast åtminstone praktiskt. Politiken är sådan. Det är en arena för narrspel, fuskspel, falskspel och allt spel utom rent spel, det är som bluff-stopp, och den vinner som ljuger bäst och genomskådar de andras lögnar först. Som demokratisk militär vägrade jag spela annat än rent och öppet. Därför fick jag ingen plats i politiken. Även Churchill är militär men kan det stora fuskspellet utantill och behärskar det när han vill. Tro mig, han lämnar aldrig politiken. Han är som ett vakande lejon som håller sig osynlig i buskarna medan de andra politikerna gör bort sig, det är egentligen det enda politiker verkligen kan och duger till och vanligen gör, med några undantag, som Gladstone till exempel, men Churchill är uppriktig och kan även spela rent och vill gärna göra det, och han har förmågan att genomskåda vilken politiker som helst, medan ingen kan genomskåda honom – det behövs inte, då han är så uppriktig och rättfram. Alla tror sig se hans öppna kort och tar deras självklara valörer för vad de är men ser inte deras kombinationer, varför alla underskattar honom. Dessutom är han en ohejdbar pratmakare, vilket är allt som behövs för att göra en politiker. Han kan aldrig sluta prata och kan därför aldrig sluta som politiker. Jag föredrog alltid maximal fåordighet. Därför blev jag aldrig politiker. Roosevelt har dömt

ut honom som passé och föraktar honom för att han hjälper sig till ständigt mer utmanande uppriktighet genom whisky, men Roosevelt har aldrig förstått europeisk politik och kommer aldrig att göra det. Han är helt enkelt inte tillräckligt intresserad, och därför låter han sig charmas och duperas av Hitler och Stalin och låter sina bankirer understödja dessa medan han tror sig kunna avfärda Churchill.”

”Har inte Churchill ganska mycket gemensamt med er, så som han ständigt utmanövrerats?”

”Jag utmanövrerades inte. Jag förlorade mitt lands viktigaste presidentval, därför att jag tjänat Ryssland och talade andra språk bättre än mina landsmäns.”

”Blev rätt president vald?”

”En svår fråga. Jag kan inte besvara den. Det får eftervärlden göra. Efter honom har vi haft ett antal andra presidenter, alla har varit goda vänner till mig utom den första, men alla har varit förträffliga presidenter inklusive den första. Han var huvudarkitekten bakom vårt lands regeringsform, och även om vår ledande monarkist Paasikivi menade att den åsidosatte demokratin tror jag att hans regeringsform har gjort det omöjligt för en dålig eller falsk president att kunna bli vald. Vi är så demokratiska, att vi var bland de första i världen med att ge kvinnorna rösträtt mer än tio år före Storbritannien.”

”Men vad hade president Ståhlberg emot er?”

”Han var rädd för mig. Så enkelt var det. Han såg i mig helt onödigt en säkerhetsrisk för demokratin. Han hade rätt. Jag hade kunnat bli Finlands militärdiktator om jag velat, och jag hade till och med haft tillräckligt stöd för det, men ingenting aktade jag mig för mera. Han var jurist och fullkomlig som sådan och ansåg sig aldrig kunna vidimera något som kunde riskera lagens formalitet. Jag var utböling och av de flesta betraktad som mera svensk och rysk än finsk. Dessutom var jag född något så odemokratiskt som en aristokrat. Desto hårdare höll jag fast vid de demokratiska principerna. Men det var inte därför jag förlorade Finlands första presidentval. Han var finsk, jag var svensk. Finnarna var 90%, svenskarna 10. Ändå fick jag nästan 40% och mer än 25% av de partipolitiskt bundna elektorena. Om det är något en fältherre måste lära sig från början om han vill envisas med att förbli fältherre, så är det att vara en god förlorare. Jag hade aldrig problem med den saken, och de som hade det gick under, som Hitler kommer att göra. Han kommer aldrig att medge ett nederlag hur mycket han än förlorar, och därför är han dödfödd som korpral och diktator. Han är tyvärr misslyckad från början och kan i bästa fall göra karriär som världspolitikens största fjant genom tiderna, ett ämne som till exempel en sådan som Chaplin skulle kunna göra mycket av, men jag beklagar det Tyskland som aldrig kommer att inse det och som därför måste falla offer för en låg vulgär och avskyvärd agitation enbart avsedd att för fåfångans skull förföra massorna.

Får jag ha nöjet att bjuda er på en liten absinth?”

Det tackade jag inte nej till, den ordnades omgående, och efter att ha läppjat på den frågade jag:

”Varför blev egentligen president Ståhlberg kidnappad?”

”Han blev inte kidnappad. Det hette så ute i Europa, vilket störde Finlands anseende i många kretsar, men i Finland säger vi att han blev skjutsad. Han blev körd i bil till ryska

gränsen i ett slags sista desperat demonstration av Lapporörelsen, när de såg att alla deras vägar till politiskt inflytande var stängda.”

”Var det en fascistisk rörelse?”

”Inte alls. Den var närmast som ett bondeuppror. De menade att regeringen var för flat och förhöll sig passiv och undfallande mot kommunisterna och deras förnyade infiltration och försök till stämplingar och förräderier mot vårt land underblåsta av Stalin naturligtvis, och så länge det fanns hopp om att rörelsen skulle förbli demokratisk hade den framgång med sig. Jag såg den faktiskt som en sund reaktion mot den politiska sjukdom som kunde tro kommunismen om något gott fastän de försökt tillintetgöra Finland från början, den sjukdom som dess värre fullständigt tycks ha lamslagit Sverige med kronisk utrikespolitisk inkompetens, där symptomet är undfallenhet mot skurkar, omdömeslös tolerans i gränslös naivitet och en farlig sympati med diktatorer, främst antingen Hitler eller Stalin. Det socialdemokratiska partiet lär vara helt förförda av Hitler och Goebbels, medan sunda neutrala oppositionella som dirigenten Wilhelm Furtwängler lär ha svårighet med att skura händerna rena efter att ha nödgats skaka hand med Goebbels. Egentligen sympatiserade alla utom socialisterna med rörelsen, främst jag och Svinhufvud, men vi tog aldrig aktiv del i den, då den snart visade antidemokratiska tendenser. De gick helt enkelt till överdrift av frustration över att inte kunna vinna politiskt inflytande i sin strävan efter att för alltid oskadliggöra kommunisterna i vårt land, de ville ha partiet förbjudet, men det går inte att förbjuda något parti i en demokrati. Om man gör det byter det bara namn.

Stackars Ståhlberg. De betraktade honom som symbolen för de naiva politiska eftergifterna åt kommunisterna och radikalerna, han var något av en finsk Kerenskij, han var totalt fyrkantigt korrekt och kunde aldrig sträcka sig bortom lagens bokstavs gränser och var därmed något av en självbegränsningarnas man, varför han förlorade valet 1925 och aldrig blev återvald. Valet 1919 hade han aldrig vunnit om han inte sålt sin själ åt socialisterna genom politiska eftergifter, och det blev väl med tiden hans politiska nemesis. Avsikten med skjutsningen av honom var egentligen bara att skrämma upp honom ordentligt och väcka upp Finland ur dess letargiska slentrian, och de lyckades åtminstone med det första. Ståhlberg blev ordentligt uppskrämd inför hotet att bli avslängd på andra sidan ryska gränsen och såg inte farsen i det hela. Han blev kanske chockerad för livet av denna kupp som var motsatsen till allt vad han hade levat för. Det var två militärer från inbördeskriget som låg bakom påhittet, de var ordentligt berusade båda två, så det var egentligen bara att betrakta som ett drastiskt skälmstycke. Hade Churchill råkat ut för något liknande hade han lyckats bort det som ett *practical joke*, men det kunde aldrig Ståhlberg. Det var Lapporörelsens sista skrik, den var färdig efter det, och Svinhufvud valdes till president, som genast infriade alla Lapporörelsens mest angelägna krav och önskingar.”

”Och han gjorde er till fältmarskalk.”

”Inte i fredstid, bara om det skulle bli krig. Vi förstod varandra och kunde hantera landet väl tillsammans. Han hade ju suttit en tid i Sibirien och lärt sig en del av livets mera mänskliga sidor i motsats till Ståhlberg, som var den fulländade byråkraten, men Svinhufvud kunde gå för långt ibland i sin antiformalism. Exempelvis under ett statsbesök i Stockholm daskade han kronprinsessan Louise Mountbatten i stjärten. Hon var ju iögonfallande stilig och en grann och trevlig kvinna, så man kan förstå att hon utgjorde en

oemotståndlig frestelse i synnerhet för en sådan som Svinhufvud. Hon blev dock stel som en pinne och hade måhända lika svårt att återhämta sig som Ståhlberg efter den uppskakande chocken.

Men nu kommer mina damer. Jag är ledsen att vi måste avbryta. Jag skall eskortera dem och de skall eskortera mig till Paris, där jag har ett annat viktigt dambesök att göra, varifrån jag måste fortsätta till London. Vi får fortsätta en annan gång.”

Och han reste sig ledigt och vandrade raskt iväg, varvid jag märkte att han haltade en den minsta aning. Först långt senare fick jag veta att hans ena ben var 2 centimeter kortare än det andra. Han dolde det väl liksom sin ålder, som knappast märktes, fastän han inom någon månad skulle fylla 70 år.

4. *Konvalescenten*

Jag råkade befinna mig i Lugano i april 1943, där en god vän tipsade mig om att där förekom en gammal herre på konvalescens som eventuellt skulle uppskatta ett besök av mig. Jag hade ingen aning om vem den gamle herren var, men jag antog att jag borde vara bekant med honom åtminstone i andra hand. Så intet ont anande begav jag mig till hotellet, där han tydligen bodde inkognito. Åtminstone hade han inte registrerat sig under sitt riktiga namn, då det namn jag fått var helt obekant för mig.

Jag hänvisades ut på terrassen, och döm om min förvåning när han genast kände igen mig. Det hade han gjort senast också, så hans omedelbara igenkännande av mig förrådde honom för mig, och jag förstod genast hela vidden av vikten av hans inkognito.

”Din gamle gengångare, du uppenbarar dig då alltid i mina livs mest kinkiga ögonblick, men denna gången hade du tur som kom i tid. Du ser här en gammal döende man som har låtit allt hopp fara.”

Det vägrade jag acceptera. ”Hur är det möjligt, ni som är världens friskaste karl?”

”Inte nu längre. Ödet har besegrat mig. Politiken har slagit mig till slant. Jag orkar inte resa mig mera. Bäst vore om jag bara kunde försvinna här för gott och äntligen slippa den förbannade världen.”

”Men ni om någon är vad den behöver.”

”Smickra lagom. Den har ju gjort allt för att bli av med mig och allt vad jag representerar, i synnerhet mitt utdöende och slagna folk. Vi har ingen chans.”

”Det är inte likt er att ge upp. Jag tror inte ni kan göra det.”

”Inte ens efter ett liv fyllt av bara nederlag? Allt vad jag kämpat för har ständigt besegrats, tvingats till undfallenhet och offer, bita i sura äpplen och körts över med översittarnas förkrossande övermakt med våldets omänskliga rätt. Jag orkar inte mera. Jag är sjuk och blir bara sjukare. Jag är gammal och trött, 75 år och på upphällningen. Det enda jag mera duger till är att dricka konjak. Får jag bjuda på ett glas? Det är ju nästan tradition. Ni brukar inte tacka nej.” Och han serverade mig spontant. Forsiktigt frågade jag:

”Vad är det egentligen för fel på er?”

"Lungorna. Jag får bara lunginflammation hela tiden. Jag tål ingen vinter mera. Visserligen har jag en mirakeldoktor som varje gång jag ramlar ner rosslande räddar mig till livet mot min vilja, men jag har fått nog. Kriget är förlorat. Jag gav upp redan förra vintern."

"Vad knäckte er?"

"Churchill. Vi var bästa vänner. Vi förstod varandra. Han såg upp till mig. Det var aldrig någon förbistring mellan oss. Och så låter han sig tubbas av ryssarna till att sluta upp bland våra fiender. Vi gjorde aldrig något för att skaffa oss en enda fiende i världen, och ändå måste alla förklara krig mot oss, till och med Nya Zeeland!"

"Det måste vara ett misstag. Churchill skulle aldrig förklara er krig om han inte vilseletts till att göra det."

"En klen tröst. Han gjorde det. Han skrev ett personligt brev till mig, och dumt nog besvarade jag det genast i stället för att tänka mig för och fatta att han måste ha visat det för ryssarna för att blidka dem – Stalin försöker ju pressa alla, inte bara Churchill och Roosevelt och alla som han kommer i kontakt med som han ser en möjlighet till att kunna utnyttja för att skaffa sig mera makt, som om det inte räckte med att plåga livet ur vårt stackars illa land genom kontinuerligt krig och brutal utpressning om kriget inte lyckades knäcka oss, vilket ryssarna aldrig kan fatta att det aldrig kan göra."

"Vad ville, Churchill egentligen?"

"Han ville att vi skulle lägga ned vapnen och inte gå ett steg längre. Han hotade med att vi annars skulle ställas till ansvar efter kriget tillsammans med den urspårade psykopaten Hitler och hela hans förryckta anhang, som om vi någonsin ens hade velat ha något med honom att göra!"

"Men ni tillhör Tysklands intressesfär."

"Och är det då vårt fel? Vi tvingades in i den av Stalin. Det var vår enda chans. Bara Hitler kunde gå med på att hjälpa oss. Alla andra svek oss, i det förra kriget lovade både Frankrike och England generöst att hjälpa oss, men de gjorde det aldrig. England ställde som villkor att vi skulle binda oss vid en allierad pakt, och Frankrike bara pratade. Det var inget fel på deras goda vilja, de ville verkligen, men någon handling blev det aldrig av, och därför dukade Frankrike under för det tyska raseriet. Stackars gamle Pétain! Det finns ingen mer patetisk figur i Europa. Med alla sina meriter och hjältedater som segraren vid Verdun kommer hans vanära att bli hans stämpel för evigheten, medan bara Hitler och Stalin kommer att överträffa honom i den historiska avrättningens eviga dom. Vad de har ställt till med, de skurkarna! Har ni hört det senaste från Polen?"

"Vad då?"

"Hitler och Stalin delade ju Polen mellan sig, och Stalin välkomnade östra Polen in under den sovjetiska välfärdsstatens beskyddande och osvikliga välsignelse, men nu har det framkommit, att ryssarna, utan tvekan på Stalins direkta order, låtit avrätta sex tusen polska officerare och smusslat undan liken i Katynskogen, som nu tyskarna av en händelse upptäckt och grävt fram. Ryssarna trodde väl aldrig att tyskar skulle komma dit. Men ännu värre är det som pågår i Warszawa."

"Vad pågår i Warszawa?" – som om jag inte visste det.

"Nazisterna har murat in en halv miljon judar i ett ghetto där de tvingats leva som råttor med strypta tillgångar till vatten, mat och hygien, nästan alla evakuerades och flyttades till

tvångsarbetsläger där de fortare skulle få förgås, men något femtiotal tusen undvek att borttransporteras och organiserade så småningom ett uppror, det första riktiga upproret mot nazisterna i detta krig. De hade väl hört talas om Stalingrad och besjälats. Men hur kväver tyskarna detta uppror? De angriper ghettot med alla dess kvarvarande levande människor med eldkastare och förintar hus efter hus, kvarter efter kvarter och låter alla kvarvarande brinna inne eller skjuter ner dem och de försöker fly. Är det ett sätt att föra krig? Nej, det är inte längre krig, det är beräknad systematiserad överlagd masslakt på civila och rena folkmordet, bara för att de är judar.

Den dåren Hitler hade sina goda sidor, han var den ende som ville och kunde åtgärda den omänskliga bolsjevikismen och dess etablerade terror mot mänskligheten, som den omänskliga och destruktiva fanatism den är, och han hade lyckats, om han inte hade skaffat sig världsjudendomen som fiende. Vad tusan skulle han börja trakassera judar för? Vad ont hade de gjort honom? Genom den fixa idén, som han är ohjälpligt besatt av som en bestående obotlig psykos, kommer han att dra ner hela Tyskland och hela Europa, kanske även Sovjetunionen i en katastrofal förintelse vars make världen aldrig sett. Endast Stalin är ännu värre, och så råkar vi befinna oss mellan dessa monsterfantomer till skräckdiktaturer för att malas till sågspån genom deras friktioner och hänsynslösa raseri.”

”Men tillbaka till Churchill. Jag är säker på att hans krigsförklaring inte var allvarligt menad.”

”Skämtar du? Den nådde oss ju till och med på själva vår självständighetsdag! Den var dödligt allvarligt menad, som om han oåterkalleligen bestämt sig för att maximalt bestraffa oss för att Hitler lagt oss under sin häl! Det var så dumt och onödigt, och allt luktade bara Stalin på långt håll. Han anmodade oss att genast avbryta våra krigshandlingar, men det hade vi redan gjort! Vi ämnade aldrig gå över Svir eller angripa Murmanskbanan. Vi ville bara ännu ta tillbaka Hangö. Och så anklagar han oss för att göra oss till medbrottslingar med Hitler, den fähunden, den sprättiga korpralen, den strunten, den inbilske narren och hysteriska agitatorn, som aldrig kommer att fatta att han förlorade kriget i det ögonblick han startade det. Han hade aldrig kunnat vinna det. I det ögonblick japanerna angrep Pearl Harbour och Amerika gick med i kriget, som då först blev ett världskrig, stod det klart för alla vettiga människor att Hitler och Tyskland var förlorade. Till och med Mussolini fattade det. Alla fattade det utom Hitler och alla de offer han hade förtrollat. Stackars Tyskland. Nej, låt mig bara få slippa ens mera höra talas om det brinnande världseländet och få försvinna obemärkt och gå hädan i frid. Min smala lycka var att jag blev sjuk på allvar. Annars hade jag kunnat bli vald till president.”

Det var inget fel på karlen. Han behövde bara rycka upp sig, och det gick inte att bortse från att han behövdes.

”Men bara ni kan rädda ert land.”

”Menar ni att det kan räddas?”

”Ni har gjort det förut, ni kan göra det igen, och bara ni kan göra det.”

”Tror ni inte att jag har försökt? Jag har sökt fred med Ryssland ända sedan vi nådde fram till 1939 års gränser och försäkrade dem. Vi ville inte ha någonting mer. Men Stalin lider av den fixa idén att han vill ha hela Finland till varje pris, och det att vi allt utom besegrade honom i Vinterkriget har bara gjort honom mera aggressiv och lysten på vårt kalla obetydliga

land, lika kallt och förfruset som Sibirien, Grönland och Alaska. Varför måste han bråka med oss? Inte en dag efter marsfreden för tre år sedan lät han bli att trakassera oss och komma med nya orimliga krav. Vi hade aldrig givit oss in i fortsättningskriget om han inte bombat oss och till och med fällt oprovocerade bomber över Åbo. Det var tyskarna som angrep honom, inte vi."

"Er vilja till fred är tillräcklig för att rädda ert land och dess framtid."

"Till vilka kostnader? Nya landavträdelser? Stalin har redan kapat en arm och rumphuggit oss. Det är därför vi slåss. Vi har inte råd att förlora mera."

"Stalin kommer att förlora mera. Det kommer Hitler att se till."

"Det avskummet. Det är mera sans och förnuft i Charlie Chaplin än i Hitler."

"Hitler kommer att falla, men Finland kommer att bestå, om ni räddar det."

"Ni insisterar? Ni vill tvinga mig tillbaka till slakteriet? Ni vill få mig att fortsätta kriget till dess bittra slut med bara oräkneliga offer som skörd?"

"Ja," sade jag bestämt.

"Ni är en hård general."

"Det vet ni som soldat, att ingen order är så obeveklig som plikten."

Han tystnade och betraktade betänksamt sitt glas och det vackra sjö- och berglandskapet framför oss. Han tog ännu en liten klunk och sade sedan:

"Vet ni, jag föredrar det italienska Schweiz framför både det franska och det tyska. Endast italienarna i Europa har alltid varit omedvetet förståndiga nog att aldrig duga till politik." Så log han något, såg ner i sitt glas, tog ännu en liten välgörande konjaksmutt och sög på den som en finsmakare, och sade:

"Ni ger mig inget val. Jag får väl fara tillbaka då."

Han var återställd.

Ur "Ahasverus annaler" i Fritänkaren, nr 216, 229, 238 och 248).

Några filmrecensioner

Orfeu Negro (1959)

Orfeustragedins ständiga återkomst i befästade av dess tidlöshet

Denna film har många dimensioner. Det är inte bara ett återskapande av Orfeusmyten i nya former men bjuder dessutom på mycket metafysik. I myten om Orfeus förekommer det aldrig någon annan hustru än Eurydike, medan här skönheten hos Mira, hans trolovade, får en stor betydelse som avsevärt förhöjer dramatiken i historien. Det förekommer nästan inga referenser till den grekiska myten utom genom Orfeus Mentorvän Hermes and hunden Cerberus, historien är stöpt i en fullständigt ny form som är helt och hållet brasiliansk, där musiken och dansen hänsynslöst och hämningslöst får dominera hela förställningen. Manuskriptet är fullkomligt genialiskt. Med den överväldigande karnevalen i Rio som spränger alla gränser för sans och ordning som bakgrund, utspelar sig det grymma dödsdramat med snudd på rena skrällen, vilket förhöjs genom förföljarens suggestiva dödsdramat, som bara surrealistiskt symboliserar döden - det är bara en mask och en kostym som bara blir desto mer störande och otäck just för att det inte är en klar skelettkostym. Till allt detta kommer den magnifika musiken, som måste etablera sig som oförglömlig första gången man hör den, och man kommer alltid att vilja återkomma till den. Så finns det omfattande barninslaget, komedieepisoden med Serafina och hennes löjlige

sjömanskavaljer, de överväldigande sprudlande gatuscenerna och skönheten i allt detta. Breno Mello var inte alls någon skådespelare, han var en enkel fotbollsspelare, men Marcel Camus blev uppmärksam på hans vackra sätt att föra sig och visste att han hade funnit rätt man för rollen. Marpessa Dawn som Eurydike var en professionell aktris, medan hon hamnar i skuggan av den bländande Lourdes de Oliveira som Mira, som är den av skådespelarinsatserna som mest etsar sig i minnet. Jag har sett filmen flera gånger, och varje gång har jag fått erkänna att det var mer än väl värt att få se den igen.

Skriet från vildmarken (1972)

Jack London och Charlton Heston i Norge för att öka utmaningarna

Det finns ingen filmversion av någon av Jack Londons romaner som följer boken med trogen noggrannhet, och det är kanske mera en förtjänst hos Jack London än hos hans filmproducenter, då hans böcker inspirerar till att försöka överträffa boken, vilket de ofta lyckas med, och detta är kanske det bästa exemplet. Charlton Heston kan verka något malplacerad, han tyckte inte om produktionen själv, men han gick med på filmteamets villkor att utsätta sig för de extrema fysiska strapatserna och påfrestningarna i Norges fjällvärld för att åtminstone göra det bästa av saken. Filmens huvudsakliga merit är inte hans insatser utan det fantastiska sceneriet, den utomordentliga regin som lyckas fånga den galna pionjärandan under guldfebern i Klondyke och Dawson med mera realistiska resultat än i Chaplins "The Gold Rush", samt den överväldigande vackra musiken av Carlo Rustichelli, som sveper in hela filmen i poesi. Ja, historien är mycket ändrad från Jack Londons original, den är mera dramatiserad genom förekomsten av några verkliga busar och skojare, det förekommer ingen dam i originalet medan hon här till och med är franska och ytterst relevant och övertygande, och frågan är: Är detta en film om människor eller om hundar? Det är väl snarast en historia om vänskap, både mellan människor, ännu mer mellan människor och hundar men framför allt mellan vargar och hunden. Filmen har ett starkt flytande tempo, många scener hade man kunnat göra mera av, och mycket av den viktigaste handlingen är ganska kortklippt. Man kan beskylla omständigheterna för detta: Norge ligger ännu längre norrut än Alaska och har vintrar som är längre, hårdare, mörkare och strängare genom bergens höglänthet. Det enda som fattas i filmen är norrsken.

Brott i sol (1947)

Känslig mordutredning efter sju år

Detta är en av de bästa svenska noirfilmerna om inte den bästa. Allt i den är perfekt, ett intelligent manuskript med många dramatiska höjdpunkter, alla skådespelarna framstående och perfekta i sina unga roller, och något av den bästa filmmusik som någonsin förekommit i svensk film. Kompositören var från Wien och skrev musik till många tyska filmer samt några svenska under pseudonymen Charles Wildman. Musiken anger stämningen från början i en gripande mollmelodi som verkar förebåda tragedi och olycka, vilket accentueras senare genom stormscenen med en suveränt filmad segelbåtsolycka, huvudpersonens alkohelpåverkade visioner och hans hallucinationer, och vidmakthålls hela vägen intill slutet. Huvudpersonen (Birger Malmsten), en rik ung man, konstsammlare och utmärkt pianist har ett hus i skärgården, och han har några nära vänner som han bjudit ut över midsommar. De dricker en hel del, två av dem är unga damer som behandlas illa av playboyn Raoul, en odräglig dandy (Curt Masreliez), som far ut och seglar med den andra vännen Richard (Ulf Palme). De överraskas av en storm och lider skeppsbrott, en av dem påträffas levande i vattnet och återbördas till livet, medan den andra, Raoul, aldrig hittas. Emellertid kom han tillbaka levande och hittas sju år senare som ett lik begravet under ett träd, där filmen börjar och undersökningen sätter i gång. Detta illa medfarna träd som aldrig tycks vilja ta sig för med sig mycket symbolik genom hela filmen. Det förekommer stor ångest och passionerade känslor här, Gunnel Broström är utomordentlig som den skamlöst charmiga Marguerite och

Jan Molander är ovärderlig som den löjliga fjanten, spelets clown, vilket var skrivet av Staffan Tjerneld. Filmen skrevs delvis om av regissören Göran Gentele, medan pjäsen filmades på nytt 1962 och följde då texten samvetsgrant med ett resultat som blev underlägset filmen, som det är värt att då och då återvända till och känslomässigt njuta av på nytt egentligen ett obegränsat antal gånger.

Den sjunde gryningen (1964)

Efter kriget inleds nästa krig: problemet med terrorister som hela tiden verkar multiplicera sig.

Detta är inte på samma nivå som "Bron över floden Kwai" fastän William Holden spelar samma sorts huvudroll i båda, men David Leans film är utan kvinnor, medan man här fångas av Capucine. Detta torde vara hennes finaste uppvisning. Hon var berömd för sin frappanta skönhet som här emellertid bara ytterligare framhävs av hennes uppsminkning och roll som inföding – från det ögonblick då hon framträder i filmen har man ögon bara för henne, och hon innehar i själva verket huvudrollen. Vanligen uppträder William Holden som den ledande tragiska rollen, han dör mot slutet av ett otal stora filmer, men här överlever han om dock med traumatiska dubbla förluster på vägen. Han är alltid bra och kanske bättre här än någonsin, vanligen har man sett honom i stora heroiska roller utmärkta av nästan dumdrigt ärlighet, och här håller han sig konsekvent i det facket. Susannah York är vacker och charmerande men har svårigheter att arbeta sig ut ur Capucines skugga och lyckas aldrig med detta. Historien och dialogen är väl skrivna, det förekommer ögonblick av gyllene värtalighet, medan dramat också måste ge anledning till betänkligheter och eftertanke. Huvudpersonerna utmanas med frågan, "Var det värt det?" vilket de är oförmögna till att besvara, de var bara så illa tvungna att göra vad de måste göra, medan det definitiva svaret, liksom i "Bron över floden Kwai", måste bli ett rungande nej.

Order att döda (Orders to kill, 1958)

"Att döda är ingen lek."

Något av Dostojevskijs anda vilar över denna grymma skildring av ett överlagt mord som går fel – skildringen av de oskyldiga, mördarens ångest, olycksfallen på vägen, och den täta atmosfären i det nästan slummiga kvarteret intill kyrkogården – realismen är expressiv, ytterst äkta, övertygande och skakande i sin utomordentliga komplexitet av mänskliga dilemman. Den inleds nästan som en komedi med klämäck musik, och initierandet av agenten som utvalts för jobbet är ganska fryntligt med James Robertson Justice faktiskt bidragande med grova komediinslag, medan allt gradvis blir mer och mer allvarigt. Paul Massie gör sitt livs roll som den motvillige mördaren flankerad av Irene Worth som matchar honom perfekt liksom även Lilian Gish som hans moder, medan Eddie Albert spelar den viktigaste birollen, som upptäcker företagets mänskliga faktors svaghet från början men utan att kunna förutse konsekvenserna. Denna film erbjuder mycket finkänslighet och psykologi, och problemen som den presenterar är tidlösa och kommer alltid att förbli aktuella. I jämförelse med detta framstår alla 007-agentfilmerna som trams och löjliga barndagslekar.

Flykten från Stalins dödsläger (Chervony 2017)

Ännu en ohygglig koncentrationslägersfilm men från ukrainsk synpunkt och inte utan mänsklighet.

Originaltiteln till denna film "Chervony" är ukrainska och betyder "Röd", och den röda färgen går som en röd tråd genom hela filmen med symbolik av ett slags ödesdiger fatalism. Det är en ukrainsk film fastän den mesta dialogen är rysk och även andra språk förekommer, men huvudtemat är en sannskildring av förhållandena i ett av Stalins dödsläger för ukrainare. Hela handlingen äger rum efter kriget 1947, många av lägerfångarna är

krigsveteraner, en del har hamnat i lägret av misstag, men filmens kanske viktigaste budskap är att det förelåg ingen skillnad mellan tyska och ryska koncentrationsläger under Hitlers och Stalins omänskliga tid. Brutaliteten var den samma, vakternas och soldaternas okänsliga hänsynslöshet i den godtyckliga avrättningen och nedskjutningen av fångar för ingenting var den samma, medan den enda skillnaden var att de ryska fånglägren var mera primitiva, och att det var vodka som flödade i stället för konjak. Historien här är ett stort drama, det handlar inte bara om huvudpersonen som introducerar filmen med sin ankomst till lägret, men många av fångarna av olika grupper och nationaliteter spelar viktiga roller, och det är en stor lättnad att för en gångs skull (som omväxling mot alltför många alltför brutala fånglägersfilmer) få se en kvinna bland huvudrollerna. Hon är lägrets läkare, och hon överlever, medan många går åt i de obligatoriska massakrerna. Det är en hård, grym och brutal film men mycket ambitiös i sina försök att vara så verklighetstrogen som möjligt, och cinematografin är betagande hela vägen igenom. Så det är i grund och botten ett mycket mänskligt drama med till och med ögonblick av poesi, idyll, skönhet och romantik, så ingen borde avskräckas från att se den bara för dess raka och brutala realism.

Satan Never Sleeps (Satan sover aldrig, 1962)

Kinas skeppsbrott 1949

Tyvärre råkade denna film ut för fel regissör. Leo McCarey var känd för sina populära underhållningsfilmer, medan ämnet och historien här är ingen underhållning, och dess budskap kommer delvis bort i en regi av tilltagande ointresse. Leo McCarey kom att avsky filmen ju längre han höll på med den, och till slut bara övergav han den och överlät åt andra att fullborda den. Historien är synnerligen diskutabel i synnerhet genom regissörens avsmak för den, medan romanen skrevs av Pearl Buck, som om någon visste vad Kina handlade om. Hon visste alltid exakt vad hon skrev när hon skrev om Kina. Historien är en grym skildring av kommunisternas maktövertagande 1949, vilket de maskerade i vackra fraser och falska förespeglingar om en god vilja, medan de småningom långsamt men säkert metodiskt forcerar förstörelsen som hela tiden förvärras tills slutligen ingenting återstår utom ruiner och lik. William Holden och Clifton Webb är de båda präster som finner sig fångade i denna kniptångsomvälvning utan någon annan utväg än martyriet medan de måste finna sig i en ständigt tilltagande maktlöshet inför det ständigt tilltagande övervåldet. Leo McCarey var en god katolik, som gjorde ett antal mycket lyckade kristna filmer, framför allt "Klockorna i St. Mary" med Bing Crosby och Ingrid Bergman, men här måste den kristna ensidighetens tendentiösa självömkan ha blivit för mycket för honom, så han övergav rodret, lät skutan gå i kvav av sig själv, vilket den delvis gjorde; medan skådespeleriet är av högsta klass liksom cinematografin och musiken, men för en sådan här film hade det krävts en mera seriös regissör med perspektiv och distans till vad det var för skildring han egentligen filmade.

Afrikas hemligheter (Second Hand Lions 2003)

När verkligheten överträffar allt vad du kan föreställa dig

Den här filmen liknar inte någon annan film du någonsin sett, och ändå uppvisar den något av det bästa som vita duken någonsin erbjudit. En pojke överantvordas av sin slarviga moder till sina farbröder, medan hon går på jakt efter en ny man i Las Vegas, men hon har inte den blekaste aning om vad dessa båda farbröder egentligen är för ena. De verkar vara mest bara två mycket excentriska oberäkneliga gubbar på väg in i seniliteten, men så enkelt är det inte, för de har några fantastiska historier att berätta och en hel del sanslösa minnen, som pojken gradvis lyckas få fram ur dem och då upplever den ena häpnadsväckande överraskningen efter den andra. Det är en underbar historia där även några lika originella djur ingår, som till exempel en gris och ett lejon, samt några mycket bisarra släktingar, som några karikatyrer ur Knallhatten. Ändå hänger allt ihop i ett logiskt sammanhang utan svaga punkter, och överraskningarna upphör aldrig att torna upp sig. Både Michael Caine och

Robert Duvall är i sitt ässe, och den kanske bästa scenen är när de besöker en lokal bar i närmaste stad, där några ligister försöker trakassera dem. Hur utomordentligt rolig filmen än är så är den ändå ingen komedi, och om det är vad den är så är den på dödligt allvar och får dig att tänka, hur utomordentligt roligt du än kommer att ha hela vägen.

I djävulens tjänst (Taras Bulba 1962)

Yul Brynner som bäst i en magnifik episk härlighet av hästar

Detta är en film för hästälskare. Den öppnar redan med en så imponerande hästuppvisning att man gärna väntar genom halva filmen på den nästa, och man blir inte besviken. Den stora sammanslutningen av olika beridna kosackgrupper efter halva filmen är något av det härligaste som någonsin filmats i hästväg, och man kommer att vilja se den sekvensen mer än en gång. Historien är säkert Nikolaj Gogols bästa bok, medan Hollywood naturligtvis måste göra några justeringar för att flirta med publiken. Sålunda förekommer den sliskiga sentimentala kärlekshistorien inte i boken, åtminstone inte så tillgjord, medan romanen faktiskt är Gogols största tragedi, en hisnande tragedi om heroism, manligt mod och framhärdande uthållighet. Tony Curtis nästan försvinner i Yul Brynners imponerande karaktärs skugga, vars film detta är, som visar honom mera till sin fördel än till och med i "Kungen och jag" – denna film torde betecknas som hans paradroll. Skönheten i Franz Waxmans musik förhöjer även dess kvalitet och charm tillsammans med alla festscenerna – en undertitel till filmen kunde vara "Upplev den hejdundrande kosackfesten med halsbrytande sporter, otroliga hästshower, kärlek, passion, sprudlande humor och härligt överdåd". Hade filmen följt boken mera noggrant hade den blivit ännu bättre, men som den är framstår den stora samridningen av kosackernas styrkor efter halva filmen som bara den scenen att filmen förtjänar högsta möjliga betyg.

Några milstenar, januari-februari 2022

6	Heinrich Schliemann 200 år.
15	Molière 400 år. Drottning Margrethe II 50 år på danska tronen.
21	Paul Scofield 100 år.
27	Grekland självständigt sedan 200 år.

Göteborg 22 januari 2022